

УДК 159.99

DOI 10.32755/sjeducation.2020.02.140

ОСОБЛИВОСТІ ОЦІНКИ КУРСАНТАМИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ

Щербата Вікторія Григорівна, кандидат психологічних наук,

доцент, доцент кафедри психології,

Академія Державної пенітенціарної служби

(14000, Україна, м. Чернігів, вулиця Гонча, 34,

e-mail: vikashch@ukr.net)

ORCID: 0000-0002-1541-7605

Борець Юлія Василівна, кандидат психологічних наук,

доцент кафедри психології,

Академія Державної пенітенціарної служби

(14000, Україна, м. Чернігів, вулиця Гонча, 34,

e-mail: boretssummer@gmail.com)

ORCID: 0000-0002-7501-8606

У статті розглянуто питання психологічної безпеки освітнього простору. Описане дослідження присвячене проблемі психологічної безпеки закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання, оскільки підготовка майбутніх спеціалістів у відомчих навчальних закладах відрізняється багатозадачністю. Це, у свою чергу, потребує суттєвих фізичних, інтелектуальних та інших ресурсів з боку курсантів, що може загрожувати порушенню їх психологічної безпеки.

У статті подано результати емпіричного пошуку, спрямованого на виявлення особливостей оцінки курсантами психологічної безпеки освітнього простору. Виявлено специфічність оцінювання курсантами таких параметрів психологічної безпеки освітнього простору, як: задоволеність, захищеність та референтність.

У ході дослідження були встановлені певні особливості. Для курсантів стосунки з іншими курсантами важливіші, ніж стосунки з викладачами. Збереження особистої гідності та можливість виявити ініціативу для курсантів більш важливі, ніж для студентів. Наявність можливості звернутися за допомогою для курсантів є менш значущою, ніж для студентів. Курсанти менше, ніж студенти, задоволені увагою до їхніх прохань та пропозицій. Мени задоволені вони й стосунками зі своїми одногрупниками та іншими курсантами. Курсанти є задоволенішими наявністю можливості звернутися за допомогою, ніж студенти. Було встановлено, що в цілому курсанти відчують себе порівняно захищеними від можливих загроз у специфічних умовах навчання. Більш захищеними курсанти відчують себе від погроз, насмішок, ворожості, зневаги та публічного приниження з боку викладачів, ніж з боку одногрупників. Мени захищеними вони вважать себе від психологічного насилля з боку одногрупників. Курсанти ставляться до свого закладу вищої

освіти переважно нейтрально, тоді як студенти надають їх *alma mater* більшої референтної значущості.

Ключові слова: освітній простір, психологічна безпека, психологічна безпека освітнього простору, курсант, відомчі заклади вищої освіти.

PECULIARITIES OF STUDENTS' ASSESSMENT OF PSYCHOLOGICAL SAFETY OF EDUCATIONAL SPACE

Shcherbata Viktoriia, PhD of Psychology, Associate Professor,

Associate Professor of the Department of Psychology,

Academy of the State Penitentiary Service

(14000, Ukraine, Chernihiv, Goncha street, 34,

e-mail: vikashch@ukr.net)

ORCID: 0000-0002-1541-7605

Borets Yuliia, PhD of Psychology,

Associate Professor of the Department of Psychology,

Academy of the State Penitentiary Service

(14000, Ukraine, Chernihiv, Goncha street, 34,

e-mail: boretsummer@gmail.com)

ORCID: 0000-0002-7501-8606

The purpose of the article. *The aim of this study is identification of differences in assessments of the psychological safety of the educational space of cadets studying in special conditions and students of civilian institutions of higher education.*

Methodology. *The basis of this study is the theoretical and methodological provisions of I. Baeva on the psychological security of the educational space and its structure.*

Results. *In the course of the study, the following features of the study of the structural components of the psychological security of the educational space were established:*

– for students, relationships with teachers are more important than with other students, while for cadets, relationships with other cadets are more important than relationships with teachers;

– the opportunity to seek help is more important for students than cadets, while maintaining personal dignity and the opportunity to take the initiative are more important for cadets than for students;

– there was a difference in the assessments of cadets and students of satisfaction with the most important characteristics of the educational environment: cadets are slightly less than students who are satisfied with relationships with other cadets (while this aspect is most important for them) and attention to their requests and proposals;

– when assessing the respondents' own security, it was found that students feel equally protected from all threats. Cadets feel more protected from ridicule, threats, contempt and hostility, public humiliation, disregard by teachers than by classmates;

– the analysis of reference indicators for the respondents of their free economic zones allows us to state that for students their free economic resources are very significant, while the cadets are mostly neutral towards their free economic resources.

Practical implications. The identified features of the cadets' assessment of the psychological safety of the educational space can be the basis for the elimination of those factors that are perceived as psychologically dangerous, and thus the creation of optimal conditions for the implementation of the educational process.

Value (originality). The peculiarities of cadets' assessments of such parameters of psychological security of educational space as satisfaction, security and referentiality are revealed.

Key words: educational space, psychological security, psychological security of educational space, cadet, departmental institutions of higher education.

Постановка проблеми. Важливим завданням ефективної реалізації навчально-виховного процесу є створення психологічно безпечного освітнього простору, який передбачає відчуття людиною власної захищеності, задоволеності умовами та референтності групи. Під час організації навчання у відомчих закладах вищої освіти це питання набуває особливої актуальності, оскільки має якісні відмінності від цивільної системи підготовки спеціалістів. Професійна підготовка курсантів характеризується багатозадачністю й реалізується в умовах, які вимагають значного інтелектуального, фізичного й емоційного напруження, а отже, несе ризики порушення психологічної безпеки освітнього простору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Виокремлення не виділених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується означена стаття. Проблему психологічної безпеки освітнього середовища досліджували І. А. Баєва, Т. М. Березина, Є. В. Величко, Т. Маликова, Л. Михайлов, О. Обозова, В. В. Рубцов, В. Соломин та інші.

За визначенням І. А. Баєвої, психологічна безпека освітнього простору навчального закладу – це «...середовище, вільне від виявів психологічного насилля у взаємодії, яке сприяє задоволенню потреб у особистісно-довірчому спілкуванні, створює референтну значущість середовища та забезпечує психічне здоров'я учасників навчально-виховного процесу» [1, с. 34]. Вона виділяє такі її критерії:

– *задоволеність* від перебування в освітньому середовищі, що оцінюється характеристиками: взаємини з педагогами; стосунки з курсантами (студентами); емоційний комфорт курсанта/студента; поважне ставлення до них; збереження особистої гідності; можливість звернутися за допомогою; можливість виявляти активність та ініціативність; врахування проблем; увага до прохань і пропозицій курсанта/студента;

– *психологічна захищеність*. Її показниками є: захищеність від висміювання, психологічного приниження, погроз, образ, неповажного ставлення з боку викладачів та інших курсантів/студентів, ігнорування;

– *референтність*, що виражається у задоволенні від перебування в таких умовах, бажанні підтримувати цінності та норми навчального закладу; позитивному ставленні до середовища (оцінка ставлення обох груп досліджуваних до навчання; оцінка ставлення до освітнього середовища) [1; 2].

Освітній простір закладів вищої освіти відомчого підпорядкування є фактором ризику порушення його психологічної безпеки, оскільки професійна підготовка курсантів вимагає через свою багатозадачність значного фізичного, інтелектуального й емоційного напруження. Вибір теми цього дослідження зумовлений недостатньою вивченістю проблеми оцінки курсантами психологічної безпеки освітнього простору, в яких навчально-виховний процес здійснюється паралельно з несенням служби.

Формулювання цілей статті. Метою дослідження є виявлення відмінностей в оцінках психологічної безпеки освітнього простору курсантів, які навчаються в особливих умовах, та студентів цивільних закладів вищої освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Емпіричне дослідження проводилося на базі Академії Державної пенітенціарної служби (далі Академія ДПтС) (60 курсантів) та національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка (60 студентів). Такий вибір зумовлений різними вимогами, які висувуються до цих учасників навчально-виховного процесу, оскільки навчання курсантів поєднується з несенням військової служби.

Для дослідження суб'єктивних оцінок курсантами та студентами психологічної безпеки освітнього простору було використано методу І.А. Баєвої.

Першим кроком аналізу результатів дослідження є виявлення оцінок найбільш значущих для курсантів та студентів аспектів освітнього середовища з подальшим визначенням їх особливостей (табл. 1).

Таблиця 1 – Найбільш важливі для курсантів/студентів характеристики освітнього середовища, у %

Характеристики освітнього середовища	Курсанти	Студенти
Стосунки з курсантами/студентами	67	93
Емоційний комфорт	80	77
Можливість висловити свою думку	43	50
Поважне ставлення до себе	50	57
Збереження особистої гідності	40	53
Можливість звернутися за допомогою	70	20
Можливість виявити ініціативу	40	63
Врахування особистих проблем та труднощів	40	23
Увага до прохань та пропозицій	20	30
Допомога в ухваленні рішення	17	17
Стосунки з педагогами	20	20

У результаті аналізу найбільш важливих характеристик середовища встановлено значущі відмінності між курсантами та студентами за такими характеристиками, як: стосунки з педагогами (67 % курсантів та 93 % студентів), можливість звернутися за допомогою (40 % курсантів та 63 % студентів). Тобто ці характеристики більш важливі для студентів, ніж курсантів. Менша важливість для курсантів можливості звернутися за допомогою може бути обумовлена тими сформованими в них якостями, які пов'язані з несенням служби, – впевненість у власних силах, самостійність тощо. Крім того, більш важливі для курсантів, ніж для студентів, збереження особистої гідності (70 % курсантів та 20 % студентів) та можливість виявити ініціативу (40 % курсантів та 23 % студентів). Це може бути обумовлено одночасним несенням курсантами військової служби, а отже, вони мають певні обов'язки: повинні підпорядковуватися вищим за званням людям, виконувати незалежно від їх бажання накази. Ці особливі умови організації навчально-виховного процесу ак-

туалізують такі особистісні якості курсантів, як: здатність підкорятися, почуття особистої гідності тощо.

У ході аналізу отриманих результатів виявлено, що для студентів стосунки з викладачами більш важливі, ніж з іншими студентами (93 % та 77 % відповідно). Для курсантів же більш важливими є стосунки з іншими курсантами, ніж стосунки з викладачами (67 % та 80 % відповідно). Це може бути обумовлено тим, що вони багато часу проводять разом не лише у процесі навчання, а і при організації побуту та спільного дозвілля в умовах проживання в казармі.

Наступним кроком дослідження є аналіз міри задоволення курсантів/студентів певними характеристиками освітнього середовища. Респондентам пропонувалося оцінити за 5-бальною шкалою найбільш важливі для них характеристики. Отримані результати подано в табл. 2.

Таблиця 2 – Оцінка респондентами міри задоволення певними характеристиками освітнього середовища*

Характеристики	М – середнє арифметичне	
	Курсанти	Студенти
Стосунки з педагогами	2	2
Стосунки з курсантами/студентами	3	2
Емоційний комфорт	1	1
Можливість висловити свою думку	1	1
Поважне ставлення до себе	1	1
Збереження особистої гідності	2	2
Можливість звернутися за допомогою	1	1
Можливість виявити ініціативу	1	1
Врахування особистих проблем та труднощів	1	1
Увага до прохань та пропозицій	2	1
Допомога в ухваленні власного рішення	1	3

*Примітка: 1 – задоволений дуже значною мірою; 2 – задоволений значною мірою; 3 – середній рівень задоволення; 4 – задоволений невеликою мірою; 5 – зовсім не задоволений.

Порівняльний аналіз показників дозволив виявити різницю в оцінках курсантами та студентами ступеня задоволення найбільш важливими для них характеристиками освітнього середовища. Курсанти дещо менше, ніж студенти, задоволені стосунками з іншими курсантами/студентами та увагою до їх про-

хань та пропозицій. Тоді як студенти значно менше задоволені можливістю звернутись за допомогою в ухваленні рішень.

Наступним параметром оцінки психологічної безпеки освітнього середовища його учасниками є психологічна захищеність. Результати представлені у табл. 3.

Таблиця 3 – Показники оцінювання психологічної захищеності*

Аспекти психологічної захищеності	М – середнє арифметичне	
	Курсанти	Студенти
Від публічного приниження одногрупниками	3	4
Від публічного приниження викладачами	4	4
Від образ одногрупниками	3	4
Від образ викладачами	4	4
Від висміювання одногрупниками	4	4
Від висміювання викладачами	5	4
Від погроз одногрупників	4	4
Від погроз викладачів	5	4
Від образливих висловлювань одногрупників	3	4
Від образливих висловлювань викладачів	4	4
Від того, що одногрупники змусять робити щось проти власного бажання	3	4
Від того, що змусять робити щось проти вашого бажання викладачі	3	4
Від ігнорування одногрупниками	3	4
Від ігнорування викладачами	4	4
Від зневажливого ставлення одногрупників	3	4
Від зневажливого ставлення викладачів	4	4
Від недобррозичливого ставлення одногрупників	3	4
Від недобррозичливого ставлення викладачів	4	4

*Примітка: 1 – повністю не захищений; 2 – незахищений; 3 – важко сказати; 4 – захищений; 5 – повністю захищений.

Аналіз оцінок курсантами та студентами власної захищеності показав, що респонденти в цілому відчувають себе захищеними. Проте відслідковується різниця в їх оцінюванні. Так, студенти відчувають себе захищеними від усіх загроз. Курсанти ж оцінюють себе більш захищено від зневажливого та недобррозичливого ставлення, публічного приниження викладачами, погроз, ігнорування, образ та висміювання з їх боку, від погроз із боку одногрупників і найменш захищені від публічного приниження, ігнорування, образ із боку одногрупників, від того, що

одногрупники чи викладачі змусять робити щось проти їх бажання. Це також може залежати від того, що курсанти зобов'язані підпорядковуватися людям вище за званням та виконувати накази незалежно від їх бажання чи небажання. Оскільки більшість викладачів також є атестованими, то вони можуть видавати накази стосовно навчання. Через це курсанти відчують себе не повністю захищеними від того, що як одногрупники (серед них обов'язково є командир, який старший за званням), так і викладачі змусять робити що-небудь без їх бажання. Тобто курсанти відчують себе більш захищеними від психологічного насилля з боку викладачів, ніж із боку одногрупників.

Наступним критерієм оцінювання психологічної безпеки освітнього середовища є її референтність. У табл. 4 представлено кількісні показники.

Таблиця 4 – Результати оцінювання референтності закладу вищої освіти, у %

Оцінювання референтності ЗВО	Курсанти	Студенти
Дуже не подобається	3	0
Не подобається	20	3
Нейтрально	37	7
Подобається	40	27
Дуже подобається	0	60

Аналіз показників референтності дозволив виявити, що для більшості респондентів їх ЗВО є значущим (оцінки «подобається» та «дуже подобається»). Проте оцінка референтності ЗВО курсантами відрізняється від оцінок студентів. Практично всім студентам їх ЗВО дуже подобається (60 %) чи подобається (27 %). Серед курсантів немає високих оцінок, 40 % вона подобається, а 37 % ставляться до неї нейтрально, тоді як серед студентів нейтральну оцінку дають лише 7 % респондентів. Крім того, кількість курсантів, для яких заклад не є референтним, є суттєвим (20 % оцінили як «не подобається»). Це може бути викликаним тим, що в курсантів, крім навчання, є й інші обов'язки (наряди на службу, парко-господарські дні та багато інших заходів), які займають значну частину вільного часу, вимагають значних зусиль, а тому викликають опір. Крім того, більшість курсантів проживають не вдома, а знаходяться далеко

від рідних, не мають змоги часто відвідувати їх. Усі ці чинники можуть викликати негативний емоційний стан курсантів та накладати відбиток на ставлення до свого навчального закладу.

Порівнюючи середні показники оцінювання респондентами представниками кожної з груп, можна дійти висновку, що для студентів їх ЗВО є більш референтним, тоді як курсанти ставляться нейтрально.

Висновки дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. У ході результату проведеного дослідження було встановлено такі особливості оцінки досліджуваними структурних компонентів психологічної безпеки освітнього простору:

– для студентів стосунки з викладачами більш важливі, ніж із іншими студентами, тоді як для курсантів більш важливими є стосунки з іншими курсантами, ніж стосунки з викладачами;

– можливість звернутися за допомогою більш важлива для студентів, ніж курсантів, тоді як збереження особистої гідності та можливість виявити ініціативу більш важливі для курсантів, ніж для студентів;

– виявлено різницю в оцінках курсантів та студентів ступеня задоволення найбільш важливими для них характеристиками освітнього середовища: курсанти дещо менше, ніж студенти, задоволені стосунками з іншими курсантами (в той час, як цей аспект для них є найбільш значущим) та увагою до їх прохань та пропозицій;

– під час оцінювання респондентами власної захищеності встановлено, що студенти почувають себе однаково захищеними від усіх загроз. Курсанти ж відчують себе більш захищеними від висміювання, погроз, зневажливого та недобррозичливого ставлення, публічного приниження, ігнорування з боку викладачів, ніж з боку одногрупників;

– аналіз показників референтності для респондентів їх ЗВО дозволяє стверджувати, що для студентів їх ЗВО є дуже значущим, тоді як курсанти ставляться до свого ЗВО здебільшого нейтрально.

Враховуючи недостатню задоволеність серед курсантів міжособистісними стосунками при одночасно високій їх значущості, перспективу подальших розвідок вбачаємо в розробленні

й реалізації тренінгової програми, спрямованої на покращення соціально-психологічного мікроклімату в колективі.

Список використаних джерел

1. Баева И. А., Волкова Е. Н., Лактионова Е. Б. Психологическая безопасность образовательной среды: учебное пособие. Москва, 2009.
2. Рубцов В. В., Баева И. А. Психологическая безопасность образовательной среды как условие психосоциального благополучия. *Безопасность образовательной среды: сборник статей*. Москва, 2008. С. 5–11.

References

1. Bayeva, I. A., Volkova Y. N. and Laktionova, Y. B. (2009), *The psychological safety of educational environment: Manual*, Moscow.
2. Rubtsov, V. V. and Bayeva, I. A. (2008), "Psychological security of the educational environment as a condition of psychosocial well-being", *Safety of educational environment*, Moscow, pp. 5–11.